

JAARGANG 51, NO.9, NOVEMBER 2021

Didactief Special

OPINIE EN ONDERZOEK VOOR DE SCHOOLPRAKTIJK

in samenwerking met

slo

Curriculumbewust
handelen in het po

Colofon

Deze special is gemaakt in opdracht van en in samenwerking met SLO, landelijk expertisecentrum voor het curriculum. SLO creëert inzicht en overzicht in curriculumvraagstukken voor onderwijs en overheid. Meer weten? Kijk op www.slo.nl

Coördinatie en eindredactie: Lynette Reinders (SLO) en Paulien de Jong (Didactief)

Coverfotografie: De Beeldredactie - Jean-Pierre Jans

Vormgeving: FIZZ | Digital Agency - www.fizz.nl

Aan deze special werkten mee:

Bas Trimbos, Bernard Teunis, Daphne Spekkers, Dave Arts, Elmi Broekhof, Gäby van der Linde-Meijerink, Petra Hendrikse, Geesje van Slochteren, Gerdineke van Silfhout, Jeroen Dera, Joyce Gubbels, Julia Kroon, Marit Kruiskamp, Talita Groenendijk, Rian Prins, Willem Rosier.

Voor meer informatie over specials kunt u zich wenden tot de redactie van Didactief, Panamalaan 1L 1019 AS Amsterdam, tel. 06 20 61 20 70, www.didactiefonline.nl, redactie@didactiefonline.nl

De redactie dankt de volgende sponsor:

Praktijkaart begrijpend lezen

Lesgeven in begrijpend lezen kun je op verschillende manieren verbeteren. De praktijkkaart sluit aan bij de interventie begrijpend lezen van de NPO-menukaart en gaat in op de vraag: hoe maak je van technieken voor begrijpend lezen een effectieve interventie voor je leesonderwijs? De praktijkkaart beschrijft beknopt drie inzichten die je daarbij helpen.

> Je vindt de praktijkkaart op: nponderwijs.nl/interventies/begrijpend-lezen

Bernard Teunis is
manager primair
onderwijs

‘Een luchtfoto gaf mij
een nieuw perspectief
op bekend terrein’

Drones voor het onderwijs

Steeds vaker spot ik ze: scherend over het landschap, zoekend naar een bestemming. Drones. Wie denkt dat deze technische gadget alleen bestemd is voor professionals, heeft het mis; onlangs kreeg mijn neefje er een, op zijn zesde verjaardag. Behendig stuurt hij inmiddels het apparaat op grote hoogte, of juist laag over de grond. Afgelopen week verraste hij me met een prachtige luchtfoto van de boerderij waar ik opgroeide. Nee, dit is niet de start van een pleidooi om ‘de drone’ verplicht onderdeel van het curriculum te maken. De luchtfoto gaf mij een nieuw perspectief op een heel bekend terrein. Het uitzoomen gaf een ruimtelijk effect en toonde de logica van gebouwen, paden en percelen. Leraren realiseren dagelijks met veel passie en inzet eigentijds onderwijs, om leerlingen voor te bereiden op het vervolgonderwijs en de toekomstige maatschappij. Het curriculum in Nederland is echter continu in ontwikkeling. Waartoe dient ons onderwijs? Wat willen we onze leerlingen meegeven? Curriculumontwikkeling in de school is een stuk complexer dan vroeger. Het vraagt om

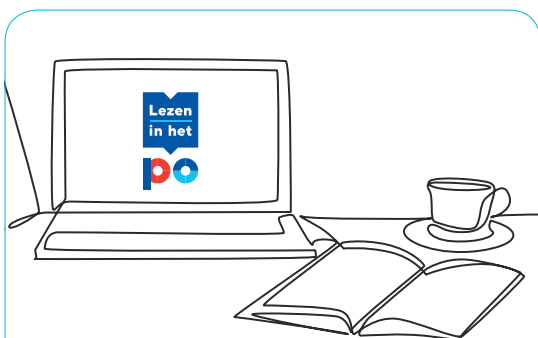
doelen die zo zijn afgestemd dat daaruit de ambities van de samenleving en van de school zelf spreken en om leerlijnen die het mogelijk maken leerlingen de beoogde ontwikkeling te laten doormaken. Ik gun het

onderwijs een ‘drone perspectief’ dat helpt om met regelmaat uit te zoomen. Om leraren en schoolleiders positief te verrassen met frisse inzichten en het onderwijs te versterken met kennis, door nieuwe verbanden te leggen en samenhang te creëren binnen en tussen leergebieden. En vooral: door samen het gesprek te voeren hoe je daar binnen je school handen en voeten aan geeft. SLO ondersteunt dat proces met kennis over het curriculum, doelgerichte handreikingen en voorbeeldmatige uitwerkingen. Laten we onszelf die verrassing uit de lucht gunnen.

Veel inspiratie met deze special!

In dit po-nummer:

- 3** Faits Divers: lezen in het po, burgerschap en **samenhangend** curriculum
- 4** **Continu** curriculumontwerp
- 6** SKOE: ‘We denken nu meer vanuit **leerlijnen**’

Coming soon

Lezeninhetpo.nl

Stichting Lezen en SLO lanceren in het voorjaar van 2022 lezeninhetpo.nl, een nieuwe website die net als 'lezeninhetvmbo.nl' (2019) voorziet in informatie over leesvaardigheid, leesmotivatie en leesplezier. Ze biedt praktische informatie die is gekoppeld aan recent lees- en taalonderzoek.

Op beide sites staat ook een leesquicksan. Hiermee kunnen leraren de stand van zaken op school in kaart brengen om op basis daarvan een verbeterplan op te stellen. De op de praktijk gerichte pagina's geven informatie over leescampagnes en -aanpakken en reiken beproefde lessuggesties aan. De websites zijn medefinancierd door de Taalunie.

> [Lezeninhetvmbo.nl](https://lezeninhetvmbo.nl)

> [Lezeninhetpo.nl](https://lezeninhetpo.nl) (vanaf 2022)

Stapsgewijs aan de slag met burgerschap 2.0

De wet burgerschapsonderwijs die sinds augustus 2021 is aangescherpt vraagt scholen een heldere visie te ontwikkelen, burgerschapsdoelen in een doorgaande lijn te formuleren en de opbrengsten van het burgerschapsonderwijs in kaart te brengen.

Wil je snel en stapsgewijs aan de slag met de aangescherpte wetgeving? Lees dan de SLO-handreiking *Burgerschap funderend onderwijs*.

> [Meer informatie: burgerschap.slo.nl](https://burgerschap.slo.nl)

Curriculumontwikkeling

Naast goede leraren en schoolleiders is een samenhangend curriculum ook een fundamenteel kenmerk van goed presterende onderwijssystemen. In het boek **Wetenswaardig** laat auteur Erik Meester zien hoe je een samenhangend curriculum op school kunt realiseren, met behulp van de belangrijkste wetenschappelijke inzichten in curriculumtheorie, -ontwerp en -implementatie. Je wordt als onderwijsprofessional uitgedaagd om jouw denken over onderwijsontwikkeling naar een hoger (van klas- naar school)niveau te brengen. Daarnaast geeft Meester allerlei suggesties, werkwijzen en bronnen om zelf mee aan de slag te gaan.

> [Erik Meester. Wetenswaardig - Curriculumontwikkeling voor primair onderwijs, Pica, 2021, €34,95](#)

Boekentip!

Curriculumontwerp als dagelijkse kost

Veel scholen ontwerpen hun onderwijs voor een langere periode. Daarentegen is werken aan het curriculum voor **De School** in Zandvoort door thematisch, flexibel en op maat onderwijs een continu proces.

Op de parkeerplaats stapt een jongen met z'n vader uit. Een kus op het hoofd, een zwaai, een glimlach. Het kind loopt naar binnen door de gangen waar hoge plafonds versierd zijn met kleding en schoenen. Een sfeer die doet denken aan de *umbrellastreet*s in buitenlandse steden. De hangende kledingstukken zijn het residu van het thema: Kleding & Sport. Een van de twintig thema's waar de vier bouwen (4-13 jaar) tegelijkertijd tien weken aan werken.

Het is tien voor tien. De jongen hangt zijn jas op. Hij is niet te laat. De 96 leerlingen op De School kunnen hun dag beginnen tussen acht en tien uur of tussen twaalf en twee uur en eindigen rond het middaguur of tussen vier en zes. Schooljaren zijn er niet, kinderen kunnen gedurende het hele jaar doorstromen naar een andere bouw. De School startte in 2008 als

de eerste school met flexibele en ruime schooltijden met als doel om onderwijs op maat te kunnen maken. 'En dat is zo ruim als het klinkt', vertelt intern opleider en leerkracht Julia Kroon. 'Het gaat over wat moet, oftewel de kerndoelen en referentieniveaus, over wat we belangrijk vinden, dus thematisch en qua actualiteit en wat het kind motiveert en interesseert.' Hoe ver de school daarin gaat, illustreert een briefje op de deur. *Zachtjes werken op de gang, Mats* rust even uit.* 'Hij moet vanwege zijn chronische ziekte elke dag van twee tot vier rusten', legt adjunct-directeur Daphne Spekkers uit. Ze wijst naar een deur. 'Zijn rustkamer', zegt ze. 'Hoe passend wil je het hebben?'

Thematisch curriculum

Vijftig weken, dat is 2.400 uur per jaar, is De School open. Leerkrachten zijn naast leraar ook onderwijs-

Geesje van Slochteren, Daphne Spekkers, Julia Kroon en Talita Groenendijk bespreken ontwerpkwesties en mogelijke oplossingen.

ontwerper, beleidsmaker en onderzoeker. Dat betekent dat ze voor een deel op de groep staan en voor een deel ambulant werken aan een of meer taken, zoals het schoolcurriculum ontwikkelen. In de ruime openingstijden organiseren de leerkrachten met leerlingen, ouders en verzorgers thematisch onderwijs. De bestaande methode *Alles in 1* is altijd bron voor de thema's – bijvoorbeeld verkeer en vervoer, communicatie, middeleeuwen, Europa, voeding en dieren. De vakken taal en rekenen, koken en dansen, Engels en filosofie, techniek en expressieve vakken worden concreet doordat leraren ze uitwerken binnen het thema.

Het is een onderwijsvorm waar iedereen op De School voor honderd procent achter staat, maar die ook arbeidsintensief en complex is, vertellen Spekkers en Kroon. 'Leraren moeten de 10-wekelijkse thema's niet alleen zelf uitwerken op actualiteit en passend maken voor elke leerling, maar moeten ook goed overzicht houden over de verticale leerlijnen.' Dat doen ze goed, maar het kan altijd beter en daarom werkt De School nu aan een collectieve aanpak. Ze werken daarin samen met curriculumontwikkelaars Geesje van Slochteren en Talita Groenendijk van SLO. Zij ondersteunen De School met de belangrijkste curriculaire vragen, zoals: Hoe kan deze school landelijke uitwerkingen van de kerndoelen benutten in het ontwerpproces op groepsniveau en voor individuele leerlingen? Hoe formuleer je passende leerdoelen? Welke afwegingen moet je als leerkracht maken bij de uitwerking van een thema, wat heb je daarvoor nodig? Hoe kan dit een gezamenlijk en meer systematische aanpak worden in de school?

Ontwerpklus

'De School heeft een complexe ontwerptaak, omdat zij schooleigen leerlijnen ontwikkelen met thema's die eens in de vier jaar voorkomen; de hele school werkt dan op hetzelfde moment aan hetzelfde thema,' zegt Groenendijk. 'In de praktijk betekent dit dat elk thema voor de uitvoering wordt herontworpen voor de leerlingen die je op dat moment hebt. Dat maakt voor ons interessant om na te gaan: wat heb je aan de uitwerkingen van SLO? Ondersteunen ze bij het ontwikkelen van schooleigen leerlijnen, zodat een school niet helemaal bij nul hoeft te beginnen? Wat kunnen wij nog aanreiken, zodat die producten ook voor andere scholen met eigen unieke situaties bruikbaar zijn?' Die brug slaan is soms nog best ingewikkeld, merkt Van Slochteren. 'Daar proberen we in deze samenwerking met elkaar

Zelf aan de slag

SLO maakt voor elk vak voorbeeldmatige uitwerkingen van de kerndoelen. Deze kun je gebruiken om je eigen leerlijnen vorm te geven. Laat je inspireren op leerplaninbeeld.slo.nl. Wil je concreet aan de slag met het (her)ontwerp van je curriculum? SLO heeft hiervoor verschillende gereedschappen, zoals de curriculumwaai-er, het curriculaire spinnenweb en ontwikkelkaarten.

>www.slo.nl/thema/meer/curriculumontwikkeling

naar te kijken en van te leren.' Soms ligt de oplossing voor het oprapen. Kroon: 'Toen we behoefte hadden aan input voor het ontwikkelen van een concrete rekenleerlijn en deze samen onderzochten, kwam Talita met de uitwerkingen van SLO voor rekenen-wiskunde. Nu konden we ons meteen buigen over de vraag: hoe gaan we die uitwerking gebruiken bij het ontwerpen van onze modules?'

Inspiratie voor scholen

Het team van De School neemt heel bewust samen met SLO zijn onderwijs onder de loep om het curriculum beter te laten aansluiten bij kerndoelen en referentieniveaus. De School vindt het belangrijk ook het ontwerpproces inzichtelijk te maken. 'Van inhoud, doelen, leerlijnen, resultaten tot afspraken over kwaliteitseisen die we stellen aan een persoonlijk- en een groepsleerplan. En hoe een nieuw thema zich verhoudt tot andere thema's en jaren', licht Kroon toe. De School ziet het liefst dat er straks een heldere infographic op tafel ligt die als basis en een soort leidraad kan dienen voor de ontwikkeling van nieuwe thema's. Kroon: 'Maar voordat die er ligt, is er nog onderzoek en afstemming nodig.'

'Veel scholen ontwerpen hun onderwijs voor een langere periode', zegt Van Slochteren. 'Deze school vraagt door de basiskeuzes in het curriculum, zoals thematisch, op maat en flexibel, meer van leerkrachten. Hier is werken aan het schoolcurriculum een dagelijks, continu proces. Als De School dat inzichtelijk kan maken, dan biedt dat inspiratie voor scholen die hun onderwijs ook meer vanuit leerlijnen vorm willen geven dan vanuit een methode.' Daphne Spekkers hoopt dat het daarnaast ook andere scholen én pabo's inspireert om op eenzelfde manier onderwijs te ontwikkelen. 'Ik gun elke leerkracht om naast leraar ook ontwikkelaar te zijn.' ■

*Mats is niet zijn echte naam.

Op een **nieuwe manier** verder

De Stichting Katholiek Onderwijs Enschede greep de coronacrisis aan om het curriculum kritisch onder de loep te nemen en meer ruimte te scheppen voor leerlingwelzijn. SLO-richtlijnen boden houvast. 'Ons curriculumbewustzijn is sterker: we denken meer vanuit het grotere geheel.'

'We wilden niet meer alleen inzetten op achterstanden inhalen'

Een crisis vraagt om direct handelen. Ook al zijn er veel onzekerheden, niets doen is geen optie. Maar toen in december 2020 de tweede lockdown begon, besloot het bestuur van de Stichting Katholiek Onderwijs Enschede (SKOE) dat niet alles meer om de korte termijn mocht draaien.

'We hadden in de periode ervoor hard gewerkt om alles gaande te houden, maar nu wilden we er na de lockdown niet weer op dezelfde manier vol in,' zegt Marit Kruiskamp, kwaliteitsmanager SKOE. De stichting richtte een denktank op met enkele ib'ers, orthopedagogen, een

directeur en de beleidsmedewerker onderwijskwaliteit. Ook SLO schoof aan. De opdracht: bedenk een 'exit-strategie'.

Overzicht krijgen

De denktank kwam al snel tot de conclusie dat een focus op cognitieve achterstanden te beperkt zou zijn. 'We wilden niet meer alleen inzetten op het zo snel mogelijk inhalen van achterstanden, direct na de lockdown, maar de hele schoolloopbaanontwikkeling van het kind, inclusief welzijn, als uitgangspunt nemen,' zegt Kruiskamp.

De eerste stap was in kaart brengen waar de leerlingen zich bevonden op het moment dat de scholen weer open gingen. Alle scholen kregen analysevragen (die op de site van de PO-Raad staan) en handreikingen om dit op een overzichtelijke manier te doen.

'Toetsen kunnen een handige manier zijn om een indruk te krijgen van de cognitieve ontwikkeling van een kind,' zegt Rian Prins, orthopedagoog en schoolpsycholoog bij de SKOE. 'Maar ze geven geen volledig beeld van de ontwikkeling van een kind en wij hebben leraren daarom na de tweede lockdown nadrukkelijk gevraagd om vooral te kijken naar de brede ontwikkeling van de leerlingen en dus ook hoe ze in hun vel zitten. Leerkrachten mogen meer vertrouwen op wat ze zien en ervaren bij hun leerlingen. Zijn sommige kinderen stiller of juist drukker geworden in de klas? Hoe hebben ze de afgelopen periode ervaren? En waar hebben ze nu behoefte aan? Hoe pakken ze de lesstof weer op nu ze weer in de klas zitten? Leraren hebben daarnaast ouders gevraagd hoe het met hun kind ging de afgelopen periode en hebben leerlingenquêtes gebruikt om zich een beeld te vormen van de ontwikkeling en het welbevinden van de leerlingen.'

De ontwikkeling van de kinderen analyseren leverde weinig uitdagingen op volgens Elmi Broekhof, directeur van basisschool Paus Joannes, een SKOE-school in Enschede-Oost: 'Alle scholen binnen de stichting voeren altijd al analyses uit. We zijn het dus gewend,

Elmi Broekhof
directeur
basisschool
Paus Joannes

Marit Kruiskamp
kwaliteits-
manager

Rian Prins
orthopedagoog
en school-
psycholoog

**Gäby van
der Linde-
Meijerink**
curriculum-
ontwikkelaar

ook al was de situatie nu natuurlijk anders.'

Uit de analyses bleken geen grote verschillen tussen groepen op cognitief vlak. Wel was te zien dat veel groepen een minder sterke groei dan normaal hadden doorgemaakt. 'Maar de kansenongelijkheid tussen individuele leerlingen was wel gegroeid,' zegt Kruiskamp. Dit is in lijn met ontwikkelingen elders in het land. Prins: 'Ook bij ons is gebleken dat kinderen die het thuis en/of op school al niet zo gemakkelijk hadden, het vaak nog moeilijker hebben gekregen.'

Keuzes maken

Om leraren de tijd te geven om kinderen ook sociaal-emotioneel te ondersteunen heeft de stichting de scholen gevraagd om te focussen op cruciale cognitieve doelen voor de betreffende leerjaren. Kruiskamp: 'Overige doelen die nog niet worden beheerst, kunnen meeverhuizen naar het volgende leerjaar. Bijvoorbeeld wetenschap & techniek konden wel op een lager pitje.'

Ook zijn er bovenschoolse netwerken opgericht om ervaringen en kennis te delen. Kruiskamp: 'Elk

'Leraren waren
voorheen sterker
gericht op de methode.
Die moest worden
afgewerkt'

‘De crisis kan ook een kans zijn om te reflecteren’

netwerk heeft een thema, zoals “taal”, “rekenen” of “gedrag”. Tijdens de bijeenkomsten delen collega’s wat lijkt te werken en wat niet, in het bijzijn van een onderwijsexpert. Deze expert helpt om indrukken

te plaatsen, vragen goed te formuleren en passende oplossingen te bedenken. Ook vanuit SLO is iemand wel eens aangeschoven om mee te denken en specifiek inhoudelijke input te geven.’

Daarnaast kunnen de scholen gebruikmaken van ‘coaching on the job’, individuele begeleiding van leraren en specialisten binnen de school. Hierin staan persoonlijke leerdoelen van leraren centraal. Kruiskamp: ‘Die kunnen variëren van ondersteuning bieden bij sociaal-emotionele problemen tot beter feedback leren geven aan collega’s tijdens een lesobservatie.’ De maatregelen van de stichting zijn bij de leraren

in goede aarde gevallen, zegt schooldirecteur Broekhof. ‘Door de houding van het bestuur kregen we als school weer lucht na de tweede lockdown. Door het welzijn van kinderen tot prioriteit te maken en een beperkt aantal cognitieve doelen werd paniekvoetbal voorkomen. Ook voelen de leraren zich gesteund door de oprichting van de bovenschoolse netwerken en de mogelijkheid tot individuele coaching.’

Curriculum in balans brengen

Bij de prioriteiten die de stichting stelde, maakte ze onder meer gebruik van SLO-richtlijnen. Kruiskamp: ‘Ik heb de indruk dat we door deze pas op de plaats een sterker curriculumbewustzijn binnen de organisatie hebben ontwikkeld. Zo waren leraren voorheen sterker gericht op de methode. Die moest worden afgewerkt. Nu wordt er meer gedacht vanuit de leerlijnen, het grotere geheel. Er is beter zicht op hoe leerjaren zich tot elkaar verhouden en waartoe we leerlingen opleiden.’

SLO’er Gäby van der Linde-Meijerink denkt dat de SKOE een inspiratiebron kan zijn voor andere scholen. ‘De stichting illustreert naar mijn idee goed hoe een crisis ook een kans kan zijn om te reflecteren op wat je als school nu echt belangrijk vindt in je onderwijs.’ Ook is ze onder de indruk van de flexibiliteit van de organisatie. ‘Zo was het aan het begin van de crisis belangrijk dat het bestuur de regie nam, maar vervolgens moest deze weer zo snel mogelijk terug naar de leraren. Dat is bij de SKOE goed gelukt door duidelijke kaders te scheppen en extra ondersteuning aan leraren te bieden.’

Klaar voor de toekomst

De coronacrisis is nog niet voorbij, maar de toekomst bij de SKOE ziet er volgens de betrokkenen rooskleurig uit. Broekhof: ‘Bij ons op school is een grote onderlinge solidariteit ontstaan. Collega’s zijn nog meer bereid om elkaar te helpen en samen het onderwijs te verbeteren. Ook weten zowel leraren als leerlingen nu duidelijker waar ze staan en waar ze nog moeite mee hebben. Dat is de grootste winst van de afgelopen periode.’ ■

Tips om bewust te werken aan curriculumontwikkeling

- **Neem de tijd om uit te zoomen:** kijk naar de kerndoelen en de referentieniveaus; waar moet je op focussen?
- **Pak de leerlijnen er weer eens bij,** of – als je die niet hebt – ontwikkel eigen leerlijnen. Zijn ze overzichtelijk en sluiten ze goed aan bij de schooldoelen? Kijk op de website van SLO voor handreikingen en voorbeelden.
- **Blijf met collega’s in gesprek over jullie onderwijs.** Sluit wat je als school aanbiedt, nog aan bij wat de samenleving vraagt of is daar iets in veranderd? Hoe kunnen jullie zorgen dat het onderwijs goed aansluit bij de behoeften van jullie leerlingen?
- **Richt je op zaken waar je invloed op hebt,** zoals het lesaanbod, de afstemming op verschillen tussen de leerlingen en je eigen didactisch handelen.